

Arviointi(tutkimus) on arvotonta ellei se arvota arviointiaan

Arviointi on arvotonta, jos se ei pyri arvottamaan kuten tutkijat toteavat (esim. Scriiven). Arviointitutkimuskin voi olla lyhytnäköisen vaarallista arviointimuodin aallonharjalla ratsastusta, jos ei tiedetä mikä aallot aiheutti ja mihin rantaan ajaututaan. Niin arvioitsija kuin arviointitutkija purjehtii vastuusta vapaaksi, vedoten subjektiivisia päätelmiä vilisevässä raportissa objektivismin nimissä tieteen arvovapauteen: ei sano sanaakaan mm. tavoitelähtöisessä arvioinnissa tavoitteiden arvosisällöistä. Hyvä arviointisija ja arviointitutkija tuo aina esille, ainakin työnsä päätelmissä, mitä haittaa erilaisille yhteiskunnallisille toimijoille tai kulttuuriselle kehitykselle arvioinnista oli. Jos hän ei tätä tee, hän voi edistää tahtomattaankin pahojen asioiden ja ilmiöiden lisääntymistä yhteiskunnassa. Arviointitulokset, jossa esimerkiksi koulutushanke saavutti tavoitteensa, ei kerro mitään vaikutuksesta, mutta kylläkin rahojen käytöstä sovitusti.

Kun arviointitutkijoille arviointi on kohteen arvon määrittäystä arviointikriteereillä, jotka on johdettu arvoista, syntyy dilemma, eikä ongelma. Filosofi Kaplan on tuonut esille, että suurin osa ongelmiksi nimeämistä asioista eivät ole ongelmia. Ne ovat dilemmoja, kiusallisia pulmatilanteita, jotka ovat seurausta yhteiskunnallisista olosuhteista, joita me suuresti arvostamme. Jos poliisitoimen arvo ja tavoite on turvallisuuden lisääminen, niin käytännössä poliisin tekemien pidätysten määrä voi lisätä kansalaisten turvattomuutta kun he ymmärtävät eläneensä murhaajan naapurina. Näin kävi esimerkiksi Kaliforniassa poliisien tulospalkkauskokeilussa. Jos koululaitoksen tehtävänä on edistää ihmistä kehittymään vastuulliseksi, sivistyneeksi ja ajattelevaksi kansalaiseksi, niin koulutus- ja arviointihankkeen ylistävä tulos on aina arvotettava. Tulos, joka vain osoittaa, että kaikkien koulutettavien menestyneen odotetusti, ei täytä koululaitoksen tehtävää, joka ei voi olla vain menestys, vaan uskollisuus mm. kasvatus- ja sivistysperiaatteille. Kouluinstituutio aina yliopistoa myöten on tällöin eettisesti välineellistetty renki, joka palvelee koululaitoksen ja sen eri instituutioiden indoktrinaatioita. Kansaa aivopestään yhteiskunnan piiloarvojen ehdoilla, kuten Stephen Ball asian ilmaisee. Arvottamisen sivuuttava arvioitsija ja arviointitutkija saavuttaakin pahimmillaan Kierkegaardin huonon tutkijan luonnehdinnan mukaisesti ylevän rauhan, mutta koomisen jäljittelijän leiman. Arvioidessaan vaikkapa opiskelijoiden osaamattomuuden ja heidän saamien korkeiden arvosanojen välistä ristiriitaa, hän toteaa päätelmissään arviointimittareissa olevan vielä kehittämistä. Todellisuudessa hänen tulisi pohtia sitä, onko 'luntauaminen menestymisessä hyväksyttävää'. Arvottaminen johtaisi tutkijan ymmärrykseen siitä, että mm. Yhdysvalloissa jo vuonna 1989 lähes kaikki lukiolaiset (97,5 %) pitivät tätä hyväksyttävänä. Menestys piiloarvona oikeuttaa jokaisen kopioimaan toisen koevastauksen.

Tulisiko siis arviointitutkimuksen tuottaa arviointitutkimuksen arvoperustavaa kriittistä tietoa? Kyllä, koska edellä otetut esimerkit jo yksistään puoltavat tätä. Nykyinen arviointibuumi tuottaa myös enemmän tietoa, jolla hoidetaan oireita, muttei kyetä ja uskalleta arvottaa mahdollisia syitä. Tämä lehden kirjoittajankin (ks. esim. Laukkanen, Virtanen, Viinamäki) ovat tarttuneet tähän arvioinnin pyhään lehmään. Pyhiä lemmiä ovat arviointistandardit, joiden laaja levinneisyys on saanut niiden luojat, tutkijoita myöten, unohtamaan tieteen ydinongelman: arviointitotuus on aina hieman relativistista ja standardit eivät ole arvovapaita. Ja kuten Laukkanen Arvioinnin kolmesta osallisesta puhuessaan tuo esille arvojen ja politiikan suhde asettaa arvo-

vapaudelle vielä suuremmat kriteerit arviointitutkimuksessa kuin muun tyyppisessä tutkimuksessa. Ei edes monitoimijainen tai -tahoinen arviointi paljasta arvoja, voivat-han kaikki toimijat olla samalla tavoin indoktrinoituja: "tilattu arviointi on ihan hyvä, jos tilaaja saa mitä haluaa." Ja näistä indoktrinoiduista ei ole itsearviointiin tekijöiksi itseään pettämättä.

Hyvän arviointisijan tunnistaakin siitä, missä määrin hän kykenee sosiologisen mielikuvituksen ja yhteiskunnallisen ymmärryksen turvin ottamaan kantaa arviointia ohjaavien hyvin ja pahojen arvojen piilovaikutukseen sekä arvioimaan oman arviointinsa taustalla olevien arvojen haitat. Nykyään arvioinnissa pikemmin todistetaan raivokkaasti oikeaksi kuin vääräksi oman arvioinnin onnistuneisuutta. Näin ei koskaan päästä edes käsiksi siihen, oliko arvioinnin kohde ylipäänsä arvokas edes ilmiönä.

Todellinen kasvava ongelma siis on, että arviointi perustuu tai peilaa arvoja, mutta näitä arvoja ei perustella ja kyseenalaisteta arvioinnin lähtökohdissa tai edes päätelmissä. Arviointitutkimuksen suurin haaste on edelleen arvojen analyysin sivuutus. Länsimaisen suoritusyhteiskunnan oppilaitostenkin piilosuunnitelmat johtavat siihen, että se mitä mitataan tulee tehdyksi, ja sitä jota ei ole mitattu ei ole olemassa eli sillä ei ole arvoa. Myös julkishallinnossa julkinen intressi arvona on vain monasti vaihdettu ja alettu arvioida uusilla arvoilla. Sitten on nuristu, ettei yksityinen intressikään ole se oikea - ikään kuin pitäisi vain kahdesta ontologisen dualismin hengessä valita. Moraalifilosofiset arvot voivat olla myös sellaisia arvoja sinänsä, joiden välineellistämisen johtaa instrumentaaliseen etiikkaan (vrt. deonttinen logiikka). Ei suinkaan arvojen paranemiseen, vaan täydelliseen häviämiseen. Arviointia tai sen kriteereitä ei voi koskaan silti perustella sillä, että arviointi on käytäntöä varten. Esimerkiksi terveystieteiden arvioinnissa saatetaan arvioida käytännössä asetettujen tavoitteiden toteutumista, joiden toteutuminen saattaa olla ihmisten terveyden kannalta jopa haitallista: kaikille ei ole näet ollenkaan eduksi, että he tulevat 'hoidettavaksi' eli määritellyiksi sairiksi. Miksi? Koska tavoite kivuttomasta ja kärsimystä vailla olevasta, jopa ulkomuotoaan paranteleavasta, ihmisestä on tullut arvoon arvaamattomaan, vaikkei kukaan osaa määritellä edes terveyden arvoa terveystieteiden kriteerinä. Kansainväliset tilastot osoittavat selvästi miten kehitysmaiden ihmiset kuolevat todellisiin tauteihin, rahojen mennessä ns. länsivaltioiden terveiden "elintapasairaiden" hoitamiseen. Terveystieteiden saatavuuden lisäämisen asettaminen kriteeriksi on sitä vastoin vuosikymmenten hallintotieteellistä tutkimustietoa: miten enemmän julkista palvelua tarjotaan sitä enemmän sitä kulutetaan. Poliittisesti rummutetun hoitotakuun hyöty on vähintäänkin kyseenalainen jo tämänkin tiedon valossa: itsensä sairastuttaneet ovat tämän jälkeen entistä enemmän muita tasa-arvoisempia.

Arviointitutkimus on siis ainakin silloin tieteellisesti hyödytöntä, jos sen tekijä ei arvota arviointiaan. Ellei sitä siten oteta vain esimerkkinä siitä, että epäonnistui tätä arvottamista tekemästä. Usein tieteen verifointihenki johtaa silti siihen, että virheitä peitellään, ja niitä jotka tunnustavat virheensä rangaistaan erityisesti toisesta syystä: peittelykulttuurin muutosyrityksestä. Tämä pätee myös muuhun tutkimukseen. Viime numerossa ollut nimimerkkiarviointi sai jotkut lukijoistamme kritisemaan käytäntöä tieteen julkisuusperiaatteiden vastaisena. Onneksi enemmistö palautteista on ollut myönteistä: vihdoinkin nuoretkin tutkijat uskaltavat kritisoida pienessä maassa myös muiden kirjoituksia aidosti. On myös todettu, että nyt voi sanoa aidosti sen mitä ajattelee - pelkäämättä.

Päätöimittajana uskon tieteen edistyvän kirjoitusten sisällöllä, en kirjoittajien nimillä. Jos nimimerkit edistävät keskustelun myötä tiedettä, auktoriteetit vaviskoot valintaani tukevien kollegoiden sanoja lainatakseni. Niemelä & Lagerspetz & Lagerspetz & Näätänen (1991) totesivat jo vuosia sitten kirjassa Miten kirjoitan tieteellisen artikkelin, että arvostelun pelko aiheuttaa suhteettoman voimakkaita tunnereaktioita jopa siinä määrin, että "monet professorin aseman saavuttaneet luulevat päässeensä arvoste-

lun yläpuolelle ikään kuin jonkin alan hallitsijoiksi omassa yliopistossaan tai paikallisessa tiedeyhteisössä ja saavat vastenmielisyyden kaikenlaista kritiikkiä kohtaan.”

Päätoimittajana haluan muiden tuella olla toimittamassa lehteä, jossa keskustellaan ja kritisoidaan rakentavasti. Samalla suren aidosti niitä tutkimuksia, joita kukaan ei viitsi kritisoida edes nimimerkillä. On vaikea ymmärtää miksi kritiikki, joka sinänsä on arvottamista, olisi parempaa tai huonompaa, jos lukijoilla olisi tiedossa kirjoittajat. Viime numeron nimimerkkikriitikot olisivat voineet tietysti pohtia ratsastivatko he julkaisulla oman edunvalvontansa, arvojen nimissä - hekin voivat oppia paremmiksi arviointisijoiksi (ks. esim. Kinnunen Merja & Löytty Olli Tieteellinen kirjoittaminen, Vastapaino, 2002).

Arvioinnin arvottamista kaipaavat yhä enemmän myös erilaiset hankejohtajat. EU-hankkeiden johtajat puolestaan toteavat, että heidän ikään kuin odotetaan poistamaan loppuraporteistaan kaikki hankkeen vaikuttavuutta arvioivat kriittiset kommentit. Kukaan ei kysy hankkeen vaikutuksia, mutta moni vaatii tilittämään hankkeessa tarjotut kahvitukset tarkalleen. Jos näin on, tällöin tietää tarkalleen mitä ns. tavoitteiden siirtymä tarkoittaa tässä tapauksessa. EU-projektihankkeet ovat arvo sinänsä, joiden vaikutusta ei voi arvioida muutoin kuin siten, että rahat käytettiin siten kuin oli sovittu. Jos rahojen käyttöä ei arvoteta, kelpaa EU-hankkeen arviointisijaksi kuka tahansa tarkka kirjanpitäjä millä tahansa arvoilla. Jos hankejohtaja kokee arvottomana kehittämisen siksi, ettei loppuraportissa saa mainita mitään hankkeen vaikutusten tutkimisesta, niin kysymys kuuluu: saisikohan sitä edes vähän arvioida - edes arvottamatta? Arviointitutkijat vastaavat: arvioinnit vaikuttavat syvästi ihmisiin, siksi niitä on tehtävä vastuuntuntoisesti. Tutkijan on siten arviointisijaa enemmän arvotettava aina arviointinsa.

Jari Vuori